

Wat kan een shinto mythe ons leren?

Paul de Leeuw, *Yamakage Shinto Holland Saigu Guji*

Inleiding op de film

PROFOUND DESIRES OF THE GODS van Shohei Imamura 1968

Kuragejima – Legends from a Southern Island, 神々の深き欲望, **Kamigami no Fukaki Yokubō**

De film van vanmiddag gaat over een legende op het denkbeeldige eiland Kuragejima. De film is opgenomen op een van de kleinere eilanden van Okinawa, het zuidelijkste deel van Japan. Cultureel antropoloog Claude Lévi-Strauss had ooit een ander heilig eiland van Okinawa bezocht, waar hij getuige was van het rituele theater dat elk jaar de oudste mythologie van Japan tot leven bracht: goddelijke wezens uit de oertijd komen van overzee om de oorspronkelijke granen te brengen waarmee men de velden inzaait. Overal op het eiland zag hij bijzondere plaatsen die getuigen van de aanwezigheid van dergelijke goddelijke bezoekers. Toen hij over deze ervaring sprak tijdens een lezing in Tokyo, was hij vol lof over Japan omdat men daar trouw blijft aan de oudste tradities en tegelijk de nieuwste verworvenheden van natuurwetenschap en techniek omarmt. Hij moedigde het Westen aan om het voorbeeld van Japan na te volgen en in te zien dat natuurlijke materie levend en beziel is. Na culturen in de hele wereld te hebben onderzocht, was hij tot de slotsom gekomen dat twee buitengewone gevaren de mensheid in het voortbestaan bedreigt. Toevallig of niet, maar twee films van Shohei Imamura hebben deze twee gevaren tot thema.

Het eerste gevaar is dat men **de eigen wortels vergeet**. De mensheid heeft zich losgerukt van de universele oergrond van het leven zelf, is **van de natuur vervreemd** en bestempelt mythologische verhalen die een kern van kosmische wijsheid bezitten, als onzin. Lévi-Strauss bedoelt te zeggen dat in Japan shinto ervoor zorgt dat mensen zich niet vervreemden van de natuur. Imamura laat in de film van deze middag zien hoe modernisering het sociale leven op een klein eiland ontwricht.

Het tweede gevaar dat het voortbestaan van de mensen bedreigt, is **overbevolking**. Hierover gaat een andere speelfilm van Imamura, ***De Ballade van Narayama***. Deze film won de Gouden Palm van Cannes en bracht de regisseur wereldroem. De film toont het dagelijks leven gedurende een jaar in het (niet bestaande) bergdorp Narayama. Daar kent men de ongeschreven regel om iedereen die 70 jaar is geworden aan het eind van het jaar naar de berg te dragen waar de dood op ze wacht. Het is een zeer omstreden gebruik dat niet op historische gronden berust. Daarom wilde het gemeentebestuur van het dorp waar Imamura de film opnam niet geassocieerd worden met deze gruwelijke praktijk en mocht de filmploeg geen enkel bestaand gebouw in beeld brengen, zodat de privacy van het dorp gewaarborgd bleef. Hoewel er geen enkel uiterlijk teken van shinto te zien is in die film, is de essentie van shinto wel aanwezig: de berg Narayama is de verblijfplaats van de beschermkami, die de vruchtbaarheid van de velden en van de mensen bevordert en erop toeziet dat het aantal mensen in balans blijft met de oogstcapaciteit van de velden. De kami van Narayama wacht op alle 70-jarigen die hij aan het eind van hun leven opneemt in de wereld van de kami.

Wat kan een shinto mythe ons leren?

Paul de Leeuw, *Yamakage Shinto Holland Saigu Guji*

In de speelfilm van vanmiddag, ***De Legende van Kuragejima***, wordt een mythologisch verhaal verteld, dat een lokale bewerking is van het officiële scheppingsverhaal van Japan. “De twee Hemelse Voorouders stonden op de Zwevende Hemelbrug, waar ze met een Hemelse speer in de modderige watermassa van de nog ongeschapen Aarde roerden. Ze trokken de speer eruit en een klodder modder droop naar beneden en vormde een eiland, dat als een kwal op de watermassa bleef drijven. Op dat eiland creëerden de twee hemelingen het eilandenrijk van Japan met alle flora, fauna en natuurkrachten.” Op grond van deze mythe kreeg Kuragejima zijn naam, die letterlijk “Kwal Eiland” betekent. Dit eiland was echter geschapen door twee Hemelingen die Broer en Zus waren en dus een incestueuze verhouding hadden. In navolging van deze Hemelingen brengt ook een van de oudste families op het eiland incest in de praktijk. Wanneer we een vrouw zien in de film, denken we eerst dat het de zus is van de mannelijke hoofdrolspeler; maar ze is ook zijn minnares; later blijkt ze ook nog eens zijn moeder te zijn.

Imamura was gefascineerd door het animale gedrag van mensen. Zijn films proberen het “Japans zijn” te doorgronden. De kern van het ‘Japans zijn’ zien wij het liefst in de traditionele cultuur van haiku (poëzie), kabuki (theater), kimono (kleding), theeceremonie (esthetiek), of samoerai met hun karaktereigenschappen van eer, gehoorzaamheid, conformiteit en loyaliteit. Tegenwoordig hebben we onze aandacht verschoven naar Cool Japan, anime, en de schattigheidscultuur van kawaii. Imamura vond al die traditionele etiketten maar kunstmatig en van bovenaf opgelegd. Hij had de verschrikkelijke naoorlogse tijd meegemaakt, toen de mannen nog niet waren teruggekeerd van het oorlogstoneel en de vrouwen in haar levensonderhoud moesten voorzien door hun lichaam te verkopen aan de Amerikanen. Imamura zag de essentie van het “Japans zijn” in mensen die in de primitiefste omstandigheden leefden en niet door de moderne welvaart waren bedorven. In deze film onderzoekt Imamura de natuurlijke krachten waarmee de incest van generatie op generatie in deze clan wordt voortgezet. Zij hebben de diepe verlangens geërfd van de goddelijke wezens, broer en zus, die hun eiland hebben geschapen om het scheppingswerk voort te zetten.

Ondanks het scabreuze karakter van de mythologie die incestueuze verhoudingen lijkt te billijken, hebben de eilandbewoners Imamura geen strobreed in de weg gelegd. Ze leefden zelfs in de stellige overtuiging dat de film het toerisme op het eiland zou bevorderen. Om diverse redenen was de film echter geen succes en ging Imamura zelfs bankroet.

De Japanse shinto cultuur is diepgeworteld in mythologie. Shinto betekent letterlijk De Weg van de Kami. Het imaginaire eiland Kuragejima is het theater van de lokale mythe waar niet alleen broer en zus, maar ook vader en dochter zich overgeven aan dezelfde diepe seksuele lusten waarmee de goddelijke broer en zus hun eiland hadden geschapen. De bloedlijn is het sterkst in de vrouw die als sjamaan de boodschappen van de kami, de goddelijke wezens, doorgeeft.

Om de film op zijn juiste waarde te schatten, is het nodig om een paar vooroordelen opzij te zetten. Allereerst moeten we het denkbeeld loslaten dat mythologie fantastische onzin is. We moeten inzien dat ze gebaseerd zijn op een wijsheid die nu vergeten is. Met andere

Wat kan een shinto mythe ons leren?

Paul de Leeuw, *Yamakage Shinto Holland Saigu Guji*

woorden, ze kunnen ons iets leren, wat precies ook de bedoeling is van de filmserie Eyes of Myth. Heeft mythologie in het algemeen te kampen met een intellectueel vooroordeel, de shinto mythologie wordt nog eens extra geteisterd door een diepgeworteld cultureel vooroordeel, dat in de 18^e eeuw ontstond toen het boek de “Beschrijving van Japan” was uitgekomen. De auteur Engelbert Kaempfer was in dienst van de VOC en had een tijd in Japan doorgebracht, waar hij een schat van informatie over het land had verzameld. Het uitgeven van zijn boek over dit in het Westen totaal onbekende land, beschouwde hij als de kroon op zijn levenswerk, maar de Heren van de VOC waren er totaal niet in geïnteresseerd. Zijn manuscript werd pas na zijn dood uitgegeven, niet in het Duits maar in een Engelse vertaling, die vervolgens ook in het Frans, Nederlands en Japans verscheen. In de Eeuw van de Verlichting gold deze uit het Duits vertaalde Engelse editie voor Europese denkers en dichters, encyclopedisten, geografen, natuuronderzoekers en artsen als de meest gezaghebbende bron van informatie over Japan.

Helaas was er bij de vertaling van het Duits naar het Engels veel misgegaan. Anders dan Kaempfer had de vertaler, een jonge Zwitserse theologie student, geen flauw idee van de Japanse denkwereld, die gebaseerd is op de cyclische tijd, terwijl het Westen uitgaat van de lineaire tijd. Zo omschreef hij de theologie van Shinto als een belachelijk samenraapsel van wanstaltige en onbegrijpelijke fabels. De verlichte geesten in het westen zagen dit als een gegronde reden om shinto maar te negeren, en zich toe te leggen op de bestudering van het boeddhisme. Kaempfer had echter iets heel anders geschreven, namelijk dat de theologie van shinto berust op onbegrijpelijke fabelen over monsterachtige wezens, die de ingewijden liever geheimhouden om te voorkomen dat gewone mensen ze belachelijk zouden vinden.

Kaempfer was dus eeuwenlang verkeerd begrepen. Hij vond de mythen niet belachelijk, maar wist dat ze zo mysterieus waren, dat men ze door er over te spreken gemakkelijk in het belachelijke trekt.

Zelfs Japanners waren behept met dit vooroordeel. Een Japanner die veel had bijgedragen aan de modernisering van Japan, Yukichi Fukuzawa schrijft bijvoorbeeld in zijn memoires, **De Poorten Gaan Open**, dat zijn eerste stap in het moderne leven bestond uit het belachelijk maken van het shinto bijgeloof. In de feodale clan waar hij opgroeide, was het gebruikelijk om elk jaar een dankfeest te vieren voor de overvloedige oogst. Men kwam bij elkaar in de zogeheten Inari Jinja, waar ze de kami (de god) van de rijstooft vereerden met zang, dans, voedsel en gebeden. Als kind was Fukuzawa nieuwsgierig wie of wat er achter de gesloten deuren van de Inari Jinja schuilging. Hoewel er een taboe op rustte om die deuren te openen, waagde hij dat toch in het holst van de nacht. Tot zijn verbazing lag er een steen. Hij haalde hij de steen eruit en gooide hem weg. Even wachtte hij in spanning of hij door de bliksem getroffen zou worden, maar toen er niets gebeurde, raapte hij een willekeurige steen van de grond en legde die ervoor in de plaats. Hij sloot de deuren en wachtte af wat er zou gebeuren bij het volgende festival. Zijn familieleden zongen, dansten en baden voor de Inari Jinja zoals ze altijd deden. Fukuzawa kon zijn lachen niet bedwingen. Wat een dwazen dat ze niet in de gaten hadden dat ze een doodgewone steen aan het vereren waren.

Wat kan een shinto mythe ons leren?

Paul de Leeuw, *Yamakage Shinto Holland Saigu Guji*

Als zelfs gemoderniseerde Japanners geneigd zijn om de gebruiken en mythologie van shinto als een belachelijk bijgeloof te beschouwen, hoe kunnen wij die door en door gemoderniseerd zijn, met een onbevangen blik de Japanse mythologie bezien?

Op meesterlijke wijze geeft Imamura een cinematografisch antwoord op deze vraag. In eerste instantie toont hij beelden uit het dagelijkse leven van de plaatselijke bevolking waarmee ze uitdrukking geven aan de “diepste verlangens van de kami”. Daarnaast is er ook een verteller die de mythe reciteert. De diepste verlangens van de kami zijn ondoorgrondelijk en mysterieus. Ze vereisen een zekere mate van inwijding om erover te spreken. De eilandbewoners zijn ingewijd in het mysterie, maar voor ons, als toeschouwers, staat het filmscherf in de weg om eraan deel te nemen. Het filmscherf functioneert als de grens **tussen de eilandbewoners die de mythe beleven en de toeschouwers die naar het mythologische verhaal kijken.**

Het geniale van Imamura is dat hij die grens ook nog eens verbeeldt met behulp van de stoomtrein. Veel oosterse films gebruiken het beeld van de spoorwegen als het symbool bij uitstek van de oprukkende moderne beschaving. De spoorweg doorsnijdt niet alleen het landschap, maar is ook de breuklijn van twee werelden: de primitieve barbaarse wereld en de moderne beschaving. Wanneer aan het eind van de film ook een einde is gekomen aan het mythologische karakter van het eiland, introduceert Imamura de **stoomlocomotief**. Hoe belangrijk Imamura dit beeld vond, blijkt uit het feit dat hij kosten noch moeite spaarde om de locomotief op het eiland te krijgen en de machines die de trein (die niet op eigen kracht reed) voortduwden, buiten beeld te houden. De kosten die hiermee gepaard gingen, leidden tot zijn faillissement.

In de trein zitten de eerste toeristen die het eiland bezoeken. De gids die de trein bestuurt, is de jongste telg van de incestueuze clan. Uit eigen ervaring vertelt hij de legende van het eiland. Eeuwenlang leefden de bewoners van de rijst die ze zelf verbouwden, totdat een ondernemer uit Tokyo de economische situatie op het eiland wilde verbeteren door er een suikerfabriek neer te zetten. De boeren veranderden hun rijstvelden in suikerrietplantages. Er ontstond een ernstig probleem toen de nieuwe fabriek een waterbron nodig had. De eilandbewoners wilden een waterput slaan vlak bij het rotsige strand en een pijpleiding van een paar kilometer aanleggen. Voor de ondernemer was dit te duur. Hij had een geheime waterbron ontdekt vlak bij de plaats waar de fabriek zou komen. Deze waterbron was echter de locatie waar de kami verbleef. Ze hielden daar altijd hun rituelen om de bescherming van de kami te vragen en de voorspoed van het eiland te bevorderen. In tegenstelling tot de steen die Fukuzawa zonder probleem in de Inari Jinja had verwisseld, kon deze waterbron niet omgeruild worden voor een andere bron. De magische krachten die hier heersten bleken sterker dan de moderniserende beschaving die welvaart beloofde. De ingenieur van de waterleiding kwam in de ban van de “diepe lusten van de kami” en liet het plan varen om een suikerfabriek te stichten. De rijstvelden kwamen weer terug. Als laatste eiland dat niet beschadigd was door de modernisering en industrialisering, werd het een toeristische attractie. De eerste toeristen in de trein rijden door het landschap waarover hun gids de legende vertelt. Plotseling stopt de trein, de toeristen begrijpen niet waarom,

Wat kan een shinto mythe ons leren?

Paul de Leeuw, *Yamakage Shinto Holland Saigu Guji*

maar de machinist is de enige die een vrouw uit het mythologische verleden voor de trein uit over de rails ziet lopen.

Voor de gids die de legende vertelt, is het mythologische verleden een realiteit, maar voor de toeristen is het alleen maar een fantastisch verhaal waar ze met hun verstand niet bij kunnen. De film geeft ons de keuze de legende te aanhoren als toeristen of te beleven als de gids/machinist van de trein.

Dat brengt ons terug tot het grote gevaar waarmee we volgens Claude Lévi-Strauss als mensheid bedreigd worden, namelijk dat we onze eigen wortels verliezen. Het is de kracht van Imamura om in sterke beelden de botsing te tonen tussen de traditionele, primitieve en soms barbaarse samenleving enerzijds en de oprukkende moderne industriële beschaving anderzijds. Zowel het filmdoek als de spoorweg zijn een metafoor voor de grote kloof die er gaapt tussen mensen die naar de mythe kijken en de mensen voor wie de mythe een realiteit is. De film nodigt wellicht uit om over die kloof heen te springen en mythen weer een plaats te geven in ons leven. In dit verband is het treffend dat Claude Lévi-Strauss in een interview heeft aangegeven dat hij herboren wilde worden in Japan, waar het animistische shinto tenminste nog springlevend is.

Dank voor uw aandacht.